

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2
แก้ไขปรับปรุง

Discourse Analysis
การวิเคราะห์ข้อความ

ดร.จันทิมา อ้วนพณิชกิจ

การวิเคราะห์ข้อความ
(Discourse Analysis)

ถ่ายเอกสารแทนการใช้หนังสือ
คือการทำลายภูมิปัญญาสร้างสรรค์

การวิเคราะห์ข้อความ (Discourse Analysis)

ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขปรับปรุง

ดร.จันทิมา อังคพณิชกิจ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์
คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

2561

หนังสือที่ได้รับทุนสนับสนุนการเขียนตำราจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2555

จันทิมา อังคพณิชกิจ.

การวิเคราะห์ข้อความ.

1. การวิเคราะห์ภาษาระดับข้อความ.

P302

ISBN 978-616-314-364-8

ISBN (e-book) 978-616-314-366-2

ลิขสิทธิ์ของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จันทิมา อังคพณิชกิจ
สงวนลิขสิทธิ์

ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 เดือนกุมภาพันธ์ 2561

จำนวน 1,000 เล่ม

ฉบับอิเล็กทรอนิกส์ (e-book) มีนาคม 2561

จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ท้าวพระจันทร์: อาคารธรรมศาสตร์ 60 ปี ชั้น U1 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ถนนพระจันทร์ กรุงเทพฯ 10200 โทร. 0-2223-9232

ศูนย์รังสิต: อาคารโดมบริหาร ชั้น 3 ห้อง 317 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ตำบลคลองหนึ่ง อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี 12121

โทร. 0-2564-2859-60 โทรสาร 0-2564-2860

<http://www.thammasatpress.tu.ac.th>, e-mail: unipress@tu.ac.th

จัดจำหน่ายโดยบริษัทซีเอ็ดยูเคชั่น จำกัด (มหาชน)

เลขที่ 1858/87-90 ถนนบางนา-ตราด แขวงบางนา

เขตบางนา กรุงเทพฯ 10260

โทร. 0-2739-8000 โทรสาร 0-2751-5999

<http://www.se-ed.com>

พิมพ์ที่บริษัท พิมพ์ดีการพิมพ์ จำกัด

นางสุนิสา อินทร์นุรักษ์ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

แบบปกโดยผู้ช่วยศาสตราจารย์พิพัฒน์ กระแจะจันทร์

พิมพ์ครั้งที่ 1 เดือนมิถุนายน 2557 จำนวน 300 เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ 1 เดือนกันยายน 2557 จำนวน 300 เล่ม (ฉบับพิมพ์เพิ่ม)

พิมพ์ครั้งที่ 2 เดือนกุมภาพันธ์ 2561 จำนวน 1,000 เล่ม

ราคาเล่มละ 320.-บาท

สารบัญ

	หน้า
คำนำพิมพ์ครั้งที่ 2	(11)
คำนำพิมพ์ครั้งที่ 1	(13)
บทที่ 1 ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภาษาระดับข้อความ (Introducing Discourse)	1
ภาษาและภาษาระดับข้อความ (Language and Discourse)	3
1. ภาษา (Language)	3
2. ภาษาระดับข้อความ (Discourse): ภาษากับการใช้ในบริบท	6
ความหมายของ <i>discourse</i> และคำศัพท์ในภาษาไทยที่ใช้แทน <i>discourse</i>	13
1. คำนิยามของ <i>discourse</i> : ศัพท์หลากหลาย ความหมายต่างมิติ	13
2. คำศัพท์ที่ใช้เรียก <i>discourse</i> : ข้อความ วจนะ ประเด็น สัมพันธสาร	
วาทกรรม	17
การวิเคราะห์ข้อความ (Discourse Analysis)	25
1. ความสัมพันธ์กับศาสตร์สาขาต่างๆ	26
2. แนวทางในการวิเคราะห์ข้อความ (Approaches to Discourse Analysis)	29
3. เป้าหมายของการวิเคราะห์ข้อความ (Goals of Discourse Analysis)	33
4. หลักการของการวิเคราะห์ข้อความ (Principles of Discourse Analysis)	34
สรุป	37
กิจกรรมและคำถามท้ายบท	40

บทที่ 2	บริบท ชนิดของตัวบท และประเภทของข้อความ	
	(Context, Text Type and Discourse Genre)	41
	บริบท (Context)	41
1.	ความสำคัญของบริบทและการวิเคราะห์ข้อความ	31
2.	ประเภทของบริบท	42
2.1	บริบทภายใน	43
2.2	บริบทภายนอก	47
	ตัวบท (Text)	59
1.	ชนิดของตัวบท	61
1.1	องค์ประกอบของตัวบท	66
2.	ข้อความและประเภท	69
2.1	การอธิบายประเภทของข้อความ: ปริชาณและปฏิสัมพันธ์	71
2.2	ประเภทของข้อความ (Discourse Genre)	73
	รูปแบบข้อความและการวิเคราะห์ประเภทข้อความ	
	(Discourse Pattern and Discourse Genre Analysis)	79
1.	รูปแบบข้อความ	79
2.	การวิเคราะห์รูปแบบข้อความตามประเภท	80
2.1	การวิเคราะห์ประเภทข้อความตามแนวลงเเคอร์	80
2.2	การวิเคราะห์ประเภทข้อความตามแนวทางของสเวลล์	92
	สรุป	99
	กิจกรรมและคำถามท้ายบท	101

บทที่ 3	โครงสร้างข้อความและการเชื่อมโยง (Discourse Structure and Cohesion)	105
3.1	โครงสร้างข้อความ	105
3.1.1	โครงสร้างข้อความตามประเภทของข้อความ	106
3.1.2	โครงสร้างข้อความตามหน้าที่ทางการสื่อสาร	110
3.2	การจัดการข้อความ (Discourse organization)	125
3.2.1	การเชื่อมโยงความ (Cohesion)	127
3.2.2	การเชื่อมความหมาย หรือการเกาะเกี่ยวความ (Coherence)	159
	โครงสร้างข้อความกับการเชื่อมโยงความในดวับท	167
	สรุป	169
	กิจกรรมและคำถามท้ายบท	170
 บทที่ 4	 กลวิธีทางภาษาในข้อความ (Linguistic Strategies in Discourse)	 175
4.1	หน้าที่ของดวับทและองค์ประกอบทางการสื่อสารของข้อความ	176
4.1.1	ผู้ร่วมสื่อสาร	177
4.1.2	ชุมชนปฏิบัติการ	179
4.2	กลวิธีทางภาษาในข้อความ	180
4.2.1	กลวิธีทางศัพท์	182
4.2.2	กลวิธีกรขยายความ	195
4.2.3	กลวิธีทางวจนปฏิบัติศาสตร์และวาทกรรม	198
4.2.4	กลวิธีทางวาทศิลป์	216
4.2.5	กลวิธีทางสัญลักษณ์	218
	สรุป	222
	กิจกรรมและคำถามท้ายบท	223

บทที่ 5	การวิเคราะห์เรื่องเล่า (Narrative Analysis)	225
5.1	เรื่องเล่าและการวิเคราะห์เรื่องเล่า	225
5.1.1	ประเภทของเรื่องเล่า	227
5.1.2	เรื่องเล่าจากการพูดและเรื่องเล่าจากการเขียน	227
5.2	แนวทางการวิเคราะห์เรื่องเล่า	229
5.2.1	แนวทางการวิเคราะห์เรื่องเล่าตามแบบฉบับ	229
5.2.2	การวิเคราะห์เรื่องเล่าแนววิลเลียม ลาบอฟ	232
5.2.3	การวิเคราะห์เรื่องเล่าแนวโครงสร้างวาทศิลป์	237
5.3	การวิเคราะห์เรื่องเล่ากับลักษณะทางไวยากรณ์ภาษาไทย	243
5.3.1	“มัน”: การอ้างถึง (reference) กับการบ่งชี้บุคคล	243
5.3.2	การอ้างถึงบุคคลกับมุมมองของผู้เล่าเรื่อง	248
5.4	บทบาทของเรื่องเล่ากับการศึกษาในประเด็นทางสังคม	250
5.5	การวิเคราะห์เรื่องเล่ากับการเล่าข่าว	254
	กิจกรรมและคำถามท้ายบท	266
บทที่ 6	การวิเคราะห์บทสนทนา (Conversation analysis)	269
6.1	บทสนทนาและข้อความประเภทสนทนา	269
6.2	แนวทางการวิเคราะห์บทสนทนา	271
6.2.1	วิธีวิทยาทางชาติพันธุ์	271
6.2.2	ภาษาศาสตร์สังคมปฏิสัมพันธ์	272
6.2.3	วัจนปฏิบัติศาสตร์	245
6.3	องค์ประกอบของการสนทนา	275
6.4	วิธีการวิเคราะห์บทสนทนา	282
6.4.1	การเก็บข้อมูลบทสนทนา	282
6.4.2	การถ่ายทอดข้อมูล	283
6.4.3	สัญลักษณ์ของการถ่ายทอดข้อมูลบทสนทนา	284
6.5	ตัวอย่างการวิเคราะห์บทสนทนาภาษาไทย	287
	กิจกรรมและคำถามท้ายบท	294

บทที่ 7	การวิเคราะห์ข้อความกับชาติพันธุ์วรรณนา	
	(Discourse Analysis and Ethnography)	295
7.1	ชาติพันธุ์วรรณนาคืออะไร?	295
7.2	ลักษณะสำคัญของวิธีทางชาติพันธุ์วรรณนา	296
7.3	วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณนา	298
7.4	วิธีการบันทึกข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณนา	302
7.5	จุดแข็ง-จุดอ่อนของชาติพันธุ์วรรณนา	304
7.6	ชาติพันธุ์วรรณนาแห่งการสื่อสาร	306
7.7	ตัวอย่างการวิเคราะห์ข้อความเชิงชาติพันธุ์วรรณนาแห่งการสื่อสาร	311
7.8	การวิเคราะห์วาทกรรมผ่านสื่อ และปฏิพันธ์วิเคราะห์: การวิเคราะห์ข้อความเชิงชาติพันธุ์วรรณนา	318
7.9	ชาติพันธุ์วรรณนากับภูมิทัศน์ภาษาศาสตร์	323
	สรุป	327
	กิจกรรมและคำถามท้ายบท	328
บทที่ 8	บทส่งท้าย (Coda): การศึกษาวิจัยด้านการวิเคราะห์ข้อความ	329
8.1	การวิเคราะห์ข้อความ: พื้นฐานของการวิเคราะห์วาทกรรม เชิงวิพากษ์	330
8.2	การศึกษาวิจัยด้านการวิเคราะห์ข้อความ: ประเด็นที่ศึกษาและประยุกต์ใช้	335
	กิจกรรมท้ายบท	344
	เอกสารอ้างอิง	345
	ดัชนี	357

คำนำ

ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2

หลังจากที่หนังสือ *การวิเคราะห์ข้อความ* ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1 เผยแพร่ออกไป ผู้อ่านและผู้ใช้นี้หนังสือนี้ในการเรียนการสอนก็ได้มีคำแนะนำและข้อคิดเห็นสะท้อนกลับมาถึงผู้เขียนในหลายประเด็น อันเป็นที่มาให้มีการปรับแก้ไขหนังสือเล่มนี้ขึ้น สำหรับการพิมพ์ครั้งที่ 2 นี้ ผู้เขียนยังคงเนื้อหาหลักของหนังสือจากการพิมพ์ครั้งแรกไว้อยู่ เพียงแต่มีการปรับแก้ไขข้อความที่สะกดผิด การเพิ่มเนื้อหาและเพิ่มบทที่ควรมีการอธิบายเพิ่มเติมและที่จำเป็นสำหรับการวิเคราะห์ข้อความ รวมทั้งการเพิ่มตัวอย่างที่ชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อให้หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาครอบคลุมมากที่สุดให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อ่านมากที่สุด

ประเด็นหลักสำคัญของการพิมพ์ครั้งที่ 2 ที่ผู้เขียนต้องการชี้ให้เห็นเพิ่มเติมก็คือ การวิเคราะห์ข้อความ นอกจากจะเป็น “ระเบียบวิธี” หรือ “วิธีการวิเคราะห์” แล้ว ยังเป็น “ทักษะ” ที่คนเราควรจะได้เรียนรู้ เพื่อใช้ความรู้ด้านการวิเคราะห์ข้อความพื้นฐานความรู้สำหรับการสื่อสารในชีวิตประจำวัน คนเราใช้ชีวิตอยู่ในสังคมและแวดล้อมด้วยถ้อยคำภาษามากมาย ทั้งถ้อยคำจากตัวเราเอง และถ้อยคำของผู้อื่น เราควรจะต้องเรียนรู้ในพลังของถ้อยคำเหล่านั้น ขณะเดียวกันเราก็ควรตระหนักรู้และระมัดระวังกับถ้อยคำและข้อมูลตัวบทต่างๆ ที่ถึงมืออยู่ในโลกปัจจุบัน เราควรมีสติและรู้จักไตร่ตรองกับถ้อยคำ เพื่อไม่ให้ตัวเราเองตกเป็นเครื่องมือหรือเป็นเหยื่อของผู้ที่หวังผลประโยชน์ในทางร้าย ขณะเดียวกันเราก็จะได้รอบคอบกับถ้อยคำที่เราสื่อสารกับผู้อื่นด้วย

ในการพิมพ์ครั้งที่ 2 นี้ ผู้เขียนได้เสริมรายละเอียดการวิเคราะห์และเพิ่มการตีความที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อความ เพื่อให้เห็นพลังและการปฏิบัติการของถ้อยคำในตัวบท ดังนั้นนอกเหนือจากการพรรณนารายละเอียดของวิธีการวิเคราะห์ข้อความตามระเบียบวิธีแล้ว การแสดงปฏิสัมพันธ์ของตัวบท ที่จะสื่อให้เข้าใจถึงกระบวนการและอุดมการณ์ในการสร้างและสื่อความหมายของตัวบทก็จะนำมาเสนอให้เห็นเด่นชัดด้วย ทั้งนี้เพื่อตอบย้ำแนวคิดของการเขียนหนังสือเล่มนี้ที่ว่า ภาษาและวาทกรรม (หรือข้อความ) เป็นวิถีปฏิบัติของคนในสังคม การวิเคราะห์ข้อความสามารถทำให้เห็นชีวิตคนและสังคม การวิเคราะห์ข้อความจึงไม่ใช่เพียงการวิเคราะห์ภาษา แต่คือการวิเคราะห์คนและสังคมที่สร้างและใช้ภาษา/วาทกรรม ขณะเดียวกันก็ได้รับผลกระทบจากภาษา/วาทกรรมที่อยู่ในสังคม

ผู้เขียนขอขอบพระคุณบรรดากัลยาณมิตรที่ได้ใช้หนังสือนี้เป็นสื่อกลางของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ข้อคิดเห็น คำวิพากษ์วิจารณ์ และข้อชี้แนะเหล่านั้นนับเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง เน้นย้ำให้เห็นชัดว่าหนังสือและการอ่านมิใช่เป็นการสื่อสารทางเดียวอีกต่อไป ความรู้ที่งอกเงยและสังคมที่ดำเนินไปอย่างงดงาม ล้วนแล้วแต่ต้องอาศัยการปฏิสัมพันธ์เชิงกัลยาณมิตร เช่นนี้ ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือ *การวิเคราะห์ข้อความ* ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 จะช่วยสร้างปฏิสัมพันธ์และเสริมวิถีปฏิบัติเชิงวิชาการให้แก่ผู้อ่านและคนในสังคม มีทักษะและมีความเข้มแข็งที่จะ “รับ” ข้อความที่สื่อสารอยู่ในสังคมอย่างมีสติ และ “รุก” สร้างข้อความที่สร้างสรรค์เพื่อให้คนเราอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติเช่นกัน

จันทิมา อังคพณชกิจ

(18 สิงหาคม 2560)

คำนำ

ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1

หนังสือเรื่อง *การวิเคราะห์ข้อความ* (Discourse Analysis) นี้ ผู้เขียนตั้งใจที่จะเขียนมานานหลายปีตั้งแต่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอกที่ภาควิชาภาษาศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อให้หนังสือนี้เป็นเหมือนสื่อตอบแทนพระคุณอาจารย์ที่มีคุณูปการต่อผู้เขียน ได้แก่ รองศาสตราจารย์ ดร.กฤษดาวรรณ หงส์ลาดารมภ์ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ Professor Ronald Scollon (หรือที่อาจารย์มักพอใจให้เรียกว่า Ron) แห่งมหาวิทยาลัย จอร์จทาวน์ (Georgetown University) กรุงวอชิงตัน ดี.ซี. สหรัฐอเมริกา ผู้เขียนตั้งใจที่จะเขียนหนังสือนี้อุทิศให้แด่อาจารย์ทั้งสองท่านที่บัดนี้ได้อำลาจากวงวิชาการไป อาจารย์ท่านหนึ่งลาไปด้วยอุดมการณ์และจุดยืนอันสูงสุดด้านการปฏิบัติธรรม และจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาสายทิเบตในฐานะประธานมูลนิธิพันดารา อีกท่านหนึ่งได้ลาสู่สรวงสวรรค์ตามกุศลที่ท่านได้สั่งสมมา ไม่ว่าอย่างไรก็ตาม ทั้งสองท่านก็ได้เผยแพร่วิชาความรู้ ถ่ายทอดแนวคิดและอุดมการณ์ทั้งหลายไว้แก่วงวิชาการด้านภาษาศาสตร์กับสังคมมิใช่น้อย อาจารย์ทั้งสองได้ปัมเพาะวิชาและจิตวิญญาณในการสร้างความรู้ การอธิบายและการค้นหาความจริงตามหลักวิชาการโดยไม่ทิ้งรากเหง้าทางวัฒนธรรมและมิติทางสังคมที่ดำรงอยู่ อาจารย์ทั้งสองเป็นต้นแบบแห่งครูที่ปฏิบัติ ประพฤติชอบ นอบน้อมต่อธรรมชาติและเคารพความเป็นมนุษย์ ยึดมั่นในความจริงและแข็งแกร่งในจุดยืนที่มี จนผู้เขียนไม่แน่ใจว่าจะประพฤติปฏิบัติได้เพียงเลี้ยวหนึ่งของอาจารย์หรือไม่ แต่อย่างน้อยที่สุด วิชาความรู้ที่ผู้เขียนได้รับการถ่ายทอดและอบรมสั่งสอนมาจากอาจารย์ทั้งสองท่านก็ได้กลั่นอยู่ในหนังสือเล่มนี้ในเกือบทุกตัวอักษรและในทุกหน้าของหนังสือ ผู้เขียนปรารถนาที่จะส่งต่อวิชาความรู้และความคิดที่เป็นประโยชน์เหล่านั้นให้แก่ผู้คนทั่วไปที่แม้จะไม่มีโอกาสได้ร่ำเรียนกับปรมาจารย์ทั้งสองท่านโดยตรง แต่ก็สามารถสัมผัสถึงท่านได้ผ่านหนังสือเล่มนี้

เนื่องจากองค์ความรู้เกี่ยวกับการวิเคราะห์ข้อความ (discourse analysis) มีความหลากหลาย ด้านแนวคิดและทฤษฎีมีการพัฒนาอย่างมากมาหลายมิติ ผู้ที่ไม่มีพื้นความรู้มาก่อนหรือไม่คุ้นเคยกับการวิเคราะห์ภาษาแนวนี้ก็อาจจะสับสนบ้างในเบื้องต้น นอกจากนี้ การแยกความรู้และการทับซ้อนกันของมิติภาษาและมิติสังคมในการวิเคราะห์ข้อความและการศึกษาภาษาระดับข้อความก็อาจทำให้เกิดความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนได้ ดังนั้น ผู้เขียนจึงขอแยกกล่าวถึงการวิเคราะห์ข้อความออกเป็นสองมิติ มิติหนึ่งใช้ชื่อว่า *การวิเคราะห์ข้อความ* เพื่อมุ่งเน้นไปที่การศึกษาปรากฏการณ์ทางภาษาในระดับข้อความ ส่วนอีกมิติหนึ่งใช้ชื่อว่า *วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์* เพื่อมุ่งเน้นไปที่ประเด็นทางสังคมและการศึกษาเชิงวิพากษ์ของภาษาระดับข้อความ ในมิติอย่างหลังนี้ อาจทับซ้อนกับการวิเคราะห์ทางสังคมศาสตร์ที่มีการนำทฤษฎีและแนวคิดทางสังคมเข้ามาพิจารณาด้วย แต่เมื่องานเขียนนี้กำเนิดอยู่ในแวดวงของภาษาศาสตร์ จึงจำเป็นต้องเน้นการวิเคราะห์และการวิพากษ์วาทกรรมเชิงสังคมด้วยวิธีการทางภาษาศาสตร์และหลักการทางภาษาเป็นสำคัญ

จากประสบการณ์ที่ผ่านมา ไม่ว่าจะเป็นการสอนในรายวิชา การบรรยายทางวิชาการ การนำเสนอผลงาน หรือการพบปะพูดคุยกับผู้เรียนหรือนักวิชาการชาวไทย ผู้เขียนมักจะต้องตอบคำถามและต้องไขข้อข้องใจเกี่ยวกับ discourse อยู่เสมอ ตั้งแต่คำศัพท์ที่ใช้เรียก discourse คำจำกัดความแนวคิดและทฤษฎีที่เหมาะสมในการวิเคราะห์ หัวข้อในการศึกษา รวมทั้งความเหมือนความต่างระหว่าง discourse analysis ในภาษาศาสตร์กับสาขาสังคมศาสตร์ ปัญหาเหล่านี้ ผู้เขียนต้องตอบคำถามและต้องอธิบายอย่างซ้ำซากอยู่เนือง ๆ อาจเป็นเพราะในวงวิชาการบ้านเรายังไม่มีหนังสือหรือตำราเกี่ยวกับ discourse analysis ที่กล่าวถึงอย่างครอบคลุมเพียงพอ อีกทั้งองค์ความรู้ด้านนี้กระจายไปอยู่ตามศาสตร์สาขาต่างๆ ในหลายที่ หลายแห่ง แยกเป็นงานวิจัยบ้าง เป็นบทความบ้าง หรือแทรกตามงานวิชาการต่างๆ บ้าง ผู้เรียนด้านภาษาหรือภาษาศาสตร์เบื้องต้นที่สนใจการวิเคราะห์ข้อความจึงมักจะเกิดอาการวิงเวียน หลายคนถึงกับล้มเลิกที่จะติดตามศึกษางานด้านนี้เลยทีเดียว

ในส่วนหนึ่งของหนังสือด้านภาษาศาสตร์เกี่ยวกับการวิเคราะห์ข้อความเท่าที่มีเผยแพร่ในแวดวงวิชาการของไทยนั้นก็เป็นผลงานที่เกิดขึ้นในยุคบุกเบิกช่วงปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา เช่นงานของศาสตราจารย์ ดร.สมทรง บุรุษพัฒน์ ได้เผยแพร่ไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2537 นอกนั้นก็เป็งานวิจัยของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพียรศิริ วงศ์วิมานนท์ งานของรองศาสตราจารย์ ดร. ชลธิชา บำรุงรักษ์ ที่อยู่ในยุคเดียวกัน ช่วงต่อมาจึงมีงานของรองศาสตราจารย์ ดร. กฤษดาวรรณ หงส์ลดารมภ์ งานต่างๆ เหล่านี้ออกมาต่างกรรมต่างวาระ ต่างแนวคิดและต่างมุมมอง ทำให้การ

อธิบายเกี่ยวกับภาษาระดับข้อความมีความแตกต่างกันออกไป ยิ่งในช่วงหลัง ๆ นี้ ภาษาระดับข้อความหรือที่ทางสังคมศาสตร์เรียกว่า “วาทกรรม” มีการพัฒนาและได้รับการกล่าวถึงอย่างกว้างขวางมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระแสความคิดแบบฟูโกต์ (Foucauldian) หรือความคิดหลังโครงสร้างนิยม (Post-structuralism) และหลังสมัยใหม่นิยม (Post-modernism) ได้รับความนิยมมากยิ่งขึ้น ก็ยิ่งทำให้ภาษาระดับข้อความและวาทกรรมมีความซับซ้อนและสับสนมากยิ่งขึ้นไปอีก เพื่อขจัดความสับสนเหล่านั้น ผู้เขียนจึงจำเป็นต้องแยกเนื้อหาของ discourse analysis ออกเป็นสองเล่ม คือ *การวิเคราะห์ข้อความ* (Discourse Analysis) และ *วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์* (Critical Discourse Analysis)

สำหรับหนังสือ *การวิเคราะห์ข้อความ* มีจุดประสงค์เพื่อใช้ประกอบการเรียนการสอนรายวิชา การวิเคราะห์ข้อความ สำหรับนักศึกษาภาควิชาภาษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เนื่องจากผู้เขียนเห็นถึงความขาดแคลนตำราและองค์ความรู้ด้านนี้ในแวดวงวิชาการของไทย จึงพยายามรวบรวมและถ่ายทอดความรู้ที่จำเป็นสำหรับผู้อ่านที่สนใจด้านการวิเคราะห์ข้อความด้วย ดังนั้นเนื้อหาบางส่วนจึงอาจไม่ปรากฏในเค้าโครงรายวิชา และอาจจะดูว่ามีเนื้อหามากเกินไป แต่ผู้เขียนก็ได้คัดเลือกเนื้อหาสาระสำคัญ ๆ ที่ผู้ศึกษาด้านการวิเคราะห์ข้อความควรจะต้องรู้ โดยอาจจะคัดเลือกเฉพาะบางเนื้อหาที่สนใจหรือที่เหมาะสมสำหรับการศึกษาของท่านก็ได้

แนวทางสำหรับการเขียน*การวิเคราะห์ข้อความ*เล่มนี้ ผู้เขียนใช้มุมมองของภาษาศาสตร์เน้นหน้าที่ (Functionalism) และเน้นกระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Interactionalism) เป็นหลัก ดังนั้น การอธิบายและการวิเคราะห์ภาษาระดับข้อความที่ปรากฏในหนังสือนี้จึงอาจแตกต่างจากการอธิบายตามแนวทางที่เน้นเชิงโครงสร้าง (Structuralism) อย่างที่เคยเป็นมาอยู่บ้าง แต่อย่างไรก็ตาม ก็ยังคงไว้ซึ่งการอธิบายเชิงโครงสร้างอยู่ทั้งนี้ก็เพื่อให้เห็นสายธารของการพัฒนาและความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ในการศึกษาภาษาระดับข้อความ นอกจากนี้ การพัฒนาองค์ความรู้ทั้งแนวคิดและทฤษฎีด้านภาษาระดับข้อความมีการพัฒนาและปรับเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว ผู้เขียนจึงพยายามคัดเลือกและกลั่นกรองเฉพาะแนวคิดและทฤษฎีที่จำเป็นสำหรับการวิเคราะห์ข้อความเพื่อนำมาประยุกต์ใช้กับการวิเคราะห์ข้อความในภาษาไทยได้อย่างเหมาะสม ยังมีบางแนวคิดและบางทฤษฎีที่ผู้เขียนมิได้กล่าวถึงในตำรานี้ หรือกล่าวถึงพอสังเขป ดังนั้น ผู้อ่านหรือผู้เรียนจำเป็นต้องค้นคว้าความรู้เพิ่มเติมด้วยตนเองตามแหล่งความรู้เท่าที่จะค้นคว้าและเข้าถึงได้ ทั้งนี้ผู้เขียนได้รวบรวมเอกสารอ้างอิงที่น่าสนใจให้ผู้อ่านศึกษาค้นคว้าต่อไป นอกจากนี้ในท้ายบทยังมีกิจกรรมและแบบฝึกหัดให้ลองฝึกทำด้วยตนเอง

หนังสือนี้สำเร็จด้วยเพราะได้รับการสนับสนุนและความร่วมมือเป็นอย่างดีจากหลายฝ่ายด้วยกัน ขอขอบพระคุณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ให้ทุนสนับสนุนในการเขียนและผลิตหนังสือเล่มนี้ ขอขอบคุณในการแลกเปลี่ยนความคิดและประสบการณ์ของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่เรียนวิชา ภ.311 การวิเคราะห์ข้อความ ความสโตสและมุมมองจากคนรุ่นใหม่ ของนักศึกษาได้ทำให้ผู้เขียนตระหนักถึงพลังทางความคิดที่แตกต่างและพร้อมที่จะสรรค์สร้างผลงานที่มีคุณประโยชน์ให้แก่คนรุ่นปัจจุบันเป็นอย่างดี รวมไปถึงนักศึกษามหาวิทยาลัยต่างๆ เช่น มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ที่ผู้เขียนได้มีโอกาสนบรรยายและแลกเปลี่ยนความรู้ก็ได้ให้ข้อถกคิดที่สำคัญหลายประการที่ทำให้เนื้อหาของหนังสือหนักแน่นยิ่งขึ้น ขอขอบคุณสหายทางวิชาการและกัลยาณมิตรทั้งหลายที่ทำให้โลกแห่งวิชาการยังมีค่าและมีความน่าตื่นเต้นเร้าใจ แม้ในยามที่ภาวะแวดล้อมรอบข้างจะชวนให้ตั้งเครียดและหดห่อเหี่ยวก็ตาม

คุณค่าและประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนขอบแต่อาจารย์ที่เคารพรักของผู้เขียน ได้แก่ รองศาสตราจารย์ ดร.กฤษดาวรรณ หงส์ดารมภ์ และศาสตราจารย์ ดร.โรนัล สกอลลอน ความผิดพลาดและข้อบกพร่องใดๆ ที่เกิดขึ้น ผู้เขียนขออภัยไว้เพื่อปรับปรุงให้ดีขึ้นต่อไป ด้วยตระหนักว่าในโลกนี้ไม่มีอะไรสมบูรณ์แบบ หนังสือเล่มนี้ก็เช่นเดียวกัน ผู้เขียนขอใช้พื้นที่นี้เป็นเครื่องมือปฏิสัมพันธ์กับผู้อ่านในการเปิดพื้นที่สำหรับรับข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะต่างๆ เพื่อที่จะนำมาใช้พัฒนาให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อสังคมต่อไป โดยที่หนังสือนี้จะไม่ขึ้นหิ้งอยู่บนหอคอยงาช้าง แต่จะอยู่กับชีวิตจริงของคน

จันทิมา อังคพนิชกิจ

ริมท่าพระจันทร์, ฝั่งรังสิต 2556

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภาษาระดับข้อความ (Introducing Discourse)

ปัญหาจากภาษาและการสื่อสารในสังคม

“เราไม่ได้ตั้งใจพูดให้เขาเข้าใจแบบนั้นซักหน่อย
เขาเข้าใจผิดไปเอง”

“ทำไมเชื่อกันง่ายจัง เขาพูดมาแค่นี้ก็เชื่อ
แล้วเหรอ เห็นมั๊ย ถูกหลอกเอาเงินไปเลย”

“เขาเคยบ่นว่าเครียดๆ อยู่ แต่ก็เห็นเงียบๆ
ไม่มีอะไร ไม่คิดว่าจะคิดสั้นแบบนี้”

การสื่อสารในชีวิตประจำวันปัจจุบันนี้มีความซับซ้อนและมีความหลากหลายอยู่มาก ปัญหาหลายประการมักจะเกิดขึ้นเพราะการสื่อสาร ตัวอย่างข้อความที่ยกมาข้างต้น เป็นเพียงส่วนหนึ่งของปัญหาที่เกิดขึ้นจากการสื่อสาร อาจมีทั้งสื่อสารเพื่อสร้างผลประโยชน์เข้าตัวเองแล้วทำให้คนอื่นเดือดร้อน อาจจะสื่อสารแล้วเข้าใจไม่ตรงกัน ซึ่งอาจเกิดการใช้อภัยคำที่ทำให้ตีความได้หลายอย่างจึงทำให้เกิดความขัดแย้งกัน หรืออาจจะสื่อสารอย่างหนึ่งเพื่อกลบเกลื่อนบางอย่างไว้ทำให้คนรอบข้างไม่ได้คิดถึง เมื่อรู้ตัวก็อาจเกิดการสูญเสียไปแล้ว ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ ปฏิเสธไม่ได้เลยว่ามีภาษาเกี่ยวข้องทั้งสิ้น

การเรียนการสอนภาษาในปัจจุบันมักมุ่งเน้นไปที่การให้ผู้เรียนเข้าใจลักษณะภาษาที่ใช้สื่อสาร การมุ่งให้ความสำคัญกับหลักไวยากรณ์ภาษา และรูปแบบของรูปภาษาที่ใช้ในสถานการณ์ที่ผู้สอนกำหนดขึ้น ลักษณะการเรียนการสอนดังกล่าวจึงเป็นเพียงการยึดที่รูปแบบและหลักภาษา และมักมุ่งไปที่การศึกษาภาษาในระดับประโยคเป็นสำคัญ ส่วนสถานการณ์จริงของการใช้ภาษาก็มักเป็นสถานการณ์ที่ผู้สอน (หรือผู้เขียนตำรา) เป็นผู้สร้างขึ้นหรือกำหนดขึ้น สภาพแวดล้อมและสภาพความเป็นจริงในการสื่อสารของผู้เรียน รวมไปถึงประสบการณ์ของแต่ละคนอาจมีลักษณะและมีปัจจัยที่แตกต่างกันออกไป ความจำเป็นที่ทั้งผู้เรียนและผู้สอนภาษาควรจะต้องตระหนักมากกว่าการให้ความสำคัญกับรูปแบบและลักษณะไวยากรณ์ภาษา ก็คือ การตระหนักถึงบริบทความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในการสื่อสาร การเรียนรู้ถึงแหล่งที่มาของการจัดการถ้อยคำ และลักษณะภาษาของผู้สื่อสารที่อยู่รอบตัวเราตามสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นจริง

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับการสื่อสารในสังคม ความเดือดร้อนของผู้คนที่ประสบจากถ้อยคำพูดและการสื่อสาร ไม่ว่าจะเป็นการถูกหลอกลวงให้หลงเชื่อจนทำให้ต้องเสียทรัพย์สินเงินทอง ความขัดแย้งอันเกิดจากความไม่เข้าใจ เข้าใจคลาดเคลื่อน หรือเข้าใจผิดจากสาระที่สื่อสาร จนอาจทำให้คนเราต้องทะเลาะกัน บาดหมางใจกัน อาจร้ายแรงจนทำร้ายร่างกายและเข่นฆ่ากัน บางครั้งถ้อยคำพูดที่คนเราใช้สื่อสารกันอย่างไม่ระมัดระวังและโดยไม่รู้ตัว ก็อาจเป็นเครื่องมือที่ทำให้เกิดการกีดกัน การดูถูกเหยียดหยาม การเอาเปรียบบุคคลหรือกลุ่มบุคคลในสังคมได้ ปัญหาที่เกิดขึ้นเหล่านี้ ส่วนหนึ่งเป็นผลของรูปแบบและลักษณะการใช้ภาษาสื่อสารของคนในสังคม

ขณะเดียวกัน คนเราก็สามารถสร้างความสำเร็จให้กับตนเอง สร้างสันติให้สังคม และสร้างคุณประโยชน์ให้ตนเองและคนอื่นได้จากการเลือกใช้ถ้อยคำภาษาในการสื่อสารได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ทั้งนี้ บุคคลนั้นจะต้องเรียนรู้และต้องตระหนักรู้ถึงสภาพแวดล้อมของสถานการณ์และบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่ตนใช้ชีวิตอยู่ ประกอบกับความรู้ความสามารถในการสื่อสารและการเลือกใช้ถ้อยคำภาษาที่เหมาะสม เลือกแสดงออกซึ่งการกระทำของตนเองในกิจกรรมอย่างสอดคล้องกับสถานการณ์ สิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยความรู้ไม่เพียงแต่ความรู้ทางไวยากรณ์ภาษาเท่านั้น แต่จะต้องเป็นความรู้ทางภาษาระดับที่เหนือกว่าประโยค และต้องมีทักษะทางสังคมวัฒนธรรมประกอบเข้าด้วยกัน ทั้งหมดล้วนอยู่ในสิ่งที่เรียกว่า **ภาษาระดับข้อความ (discourse)**

ภาษาและภาษาระดับข้อความ (Language and Discourse)

1. ภาษา (Language)

นิยามความหมายของภาษาที่มักพบโดยทั่วไป คือ ภาษาเป็นเครื่องมือที่มนุษย์ใช้ในการสื่อสาร แต่ในหนังสือเล่มนี้ใช้มุมมองวิถีปฏิบัติทางสังคม (social practice) และมองภาษาในเชิงหน้าที่และกิจกรรมทางสังคมของผู้ใช้ภาษา จึงใช้นิยามภาษาโดยใช้กรอบเดียวกับที่ฮัลลiday (Halliday, 1979) นิยามไว้ นั่นก็คือ

ภาษา คือ สื่อสัญลักษณ์ที่เป็นวิถีปฏิบัติทางสังคม

(Language is a social-semiotic and social practice.)

คนเราใช้ภาษาเป็นเครื่องมือในการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น และสื่อให้คนอื่นรับรู้และเข้าใจสิ่งที่เราต้องการสื่อ ขณะเดียวกันก็เป็นเครื่องบ่งชี้ตัวตนของเราได้ด้วย ภาษามักจะฝังและแฝงอยู่ในการใช้ชีวิตประจำวันของคนเรา เราได้ยิน เราอ่าน เราเขียน หรือแม้แต่ว่าเรากระทำกิจกรรมต่าง ๆ ก็จะมีภาษาเป็นองค์ประกอบหนึ่งอยู่เสมอ ไม่ว่าเราจะรู้ตัวหรือไม่รู้ตัว ไม่ว่าคนนั้นจะอ่านออกเขียนได้หรือไม่ก็ตาม แม้ว่าบุคคลนั้นจะมีความบกพร่องด้านการฟังหรือด้านการพูด แต่ก็ยังมีภาษาเฉพาะรูปแบบที่สามารถจะทำให้บุคคลเหล่านั้นสื่อสารได้ เช่น ภาษามือ อักษรเบรลล์คนเราเรียนรู้จากที่ต่าง ๆ ที่เราได้ใช้ชีวิตอยู่ ไม่ว่าจะเป็นที่โรงเรียน ที่บ้าน ที่ทำงาน เราเรียนรู้ที่จะทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันของเราได้ก็ด้วยอาศัยภาษาเป็นสำคัญ เมื่อคนเราอยู่ในสังคมก็ต้องมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลต่าง ๆ เราจำเป็นต้องอธิบายสิ่งต่าง ๆ ให้ผู้อื่นได้เข้าใจ เล่าสิ่งต่าง ๆ ให้คนอื่นได้รู้ ปรีกษาเพื่อนเมื่อมีปัญหาหรือเมื่อรู้สึกเศร้าเสียใจ เวลาออกหัก วางแผนการทำงานหรือทำกิจกรรมเมื่อเราต้องเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้อง บ่นหรือต่อว่าเมื่อมีสิ่งที่ไม่ถูกใจหรือไม่ถูกต้อง เราพยายามสร้างสัมพันธภาพกับผู้อื่น พยายามทำให้ผู้อื่นพอใจ สนุกสนาน ตลกขบขัน หรือนินทาขุดคุ้ยเรื่องของบุคคลต่าง ๆ เพื่อสร้างสีสันและความน่าสนใจ ขณะเดียวกันเราก็อาจจะแสดงอำนาจเหนือผู้อื่น ควบคุมและกุมอำนาจนั้นไว้เพื่อต่อรองผลประโยชน์ แต่บางครั้งเราก็สยบยอม ประนีประนอมเพื่อรักษาผลประโยชน์ทุกกิจกรรมที่กล่าวมาข้างต้น ล้วนแล้วแต่มีภาษาเข้ามาเกี่ยวข้องในการสร้างสัมพันธ์และกำหนดสถานการณ์ให้กิจกรรมดำเนินต่อไปไม่มากนัก

นิยามความหมายข้างต้นเป็นไปตามกรอบของหน้าที่นิยม (Functionalism) และหลังโครงสร้างนิยม (Post-structuralism) ที่มุ่งเน้นที่หน้าที่ของภาษาและมุ่งเน้นไปที่ตัวตนของผู้ใช้ภาษาในฐานะเป็นผู้กระทำกิจกรรมทางสังคม ดังนั้น ภาษาจึงสื่อแทนการกระทำ ความคิด และสิ่งต่างๆ ในโลกที่ปรากฏอยู่ท่ามกลางกิจกรรมทางสังคมของมนุษย์ เพราะเรามีอาจหลีกเลี่ยงได้ที่จะทำกิจกรรมหรือกระทำการใดๆ โดยไม่มีภาษาเข้ามามีส่วนร่วม ทุกสิ่งล้วนมีความหมายและมีตัวตนขึ้นก็เพราะมีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน และการที่เราจะรู้ว่ามีความหมายและรู้ว่าตัวตนของสรรพสิ่งก็ล้วนแสดงผ่านภาษา ภาษาชักนำให้เราได้กระทำกิจกรรม ได้แสดงตัวตน และเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมร่วมกับคนอื่นๆ ขณะเดียวกันภาษาเองก็มีอำนาจเพียงพอที่จะจัดการความคิดให้เราต้องคิดบางอย่าง เชื่อบางอย่าง และสรรค์สร้างบางอย่างในสังคมที่เราอาศัยอยู่ ดังนั้นเราใช้ภาษาก็เป็นการแสดงให้เห็นตัวตนของเรา และเราก็ใช้ภาษาเพื่อ “สร้าง” ตัวตนของเราให้เป็นที่ประจักษ์ในสังคมได้เช่นเดียวกัน

ต่างจากมุมมองเชิงโครงสร้างนิยม (Structuralism) ที่อธิบายภาษาโดยมุ่งเน้นที่ระบบและโครงสร้างของภาษา (Language structure) เป็นสำคัญ ตั้งแต่ระบบเสียง ระบบคำ ระบบประโยค หรือไวยากรณ์ภาษา แต่เมื่อพิจารณาที่การใช้ภาษาในบริบทของสถานการณ์จริง จึงเป็นเรื่องยากมากที่จะแยกผู้ใช้ภาษาออกจากระบบของภาษา เหล่านั้นได้ ตัวอย่างเช่น คำต่างๆ ล้วนมีความหมาย แต่ความหมายก็มีได้เกิดขึ้นโดยธรรมชาติหรือเกิดจากกอไผ่ ความหมายในภาษาที่เกิดขึ้นนั้นก็ล้วนเป็นเพราะคนเราสร้างและสื่อสัมพันธ์ระหว่างรูปภาษากับสรรพสิ่งในโลกและบังเกิดการรับรู้ภายในความคิด เมื่อคนเรามีจิตใจต่างกัน ความคิดต่างกัน ก็เป็นไปได้ที่ความหมายของบางสิ่งบางอย่างจึงต่างกันไปด้วย เช่น คำว่า “กิน” ในภาษาไทย ก็มีใครคนที่ใช้ภาษาไทยและอยู่ในสังคมไทยจะรับรู้ความหมายของคำนี้เหมือนกันทั้งหมด เพราะ “กิน” ของบางคนอาจจะประกอบไปด้วยอาหารที่จะต้องเคี้ยวและต้องมีภาชนะ มีอุปกรณ์ประกอบการกิน เช่น ช้อน ส้อม ตะเกียบ แต่บางครั้งก็อาจหมายถึงสิ่งที่ไม่ต้องเคี้ยว เป็นของเหลวเช่นน้ำก็ได้ อาหารที่ “กิน” อาจมีลักษณะเป็น เม็ด เป็นเส้น อาจมีภาชนะสำหรับใส่อาหาร แต่อาจจะไม่ต้องมีช้อน ส้อม หรือตะเกียบ เพราะใช้มือ ภาพความคิดของคนที่มีประสบการณ์ มีกิจกรรมการกินที่แตกต่างกัน ก็อาจทำให้เข้าใจความหมายของ “กิน” แตกต่างไป ในที่นี้ รูปภาษาของคำว่า “กิน” จึงเป็นสื่อสัญลักษณ์แทนการทำอาหาร “กิน” ของคนในสังคม